

מטבעות ציפורי כמקור היסטורי

Author(s): י' משורר

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. ח (תשל"ג), חוברת ג - ד, pp. 185-200

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060503>

Accessed: 26/11/2011 11:49

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

מטבעות ציפורי כמקור היסטורי

מאת יעקב משורר

במאמר שלהלן נדון במטבעות של ציפורי בתקופות שונות ובהקשרים שבין ההווה ההיסטורית למוטבע על-גבי המטבעות. דיוננו כאן הוא בתקופה שבין המאה הראשונה והמאה השלישית לספירה. ולטענתנו, היחסים שבין באי-כוח השלטון ויושבי העיר, שבאו לידי ביטוי בחומר ספרותי¹, משתקפים אף מן המטבעות.

א. תקופת המרד הגדול

מטבעות של ציפורי מופיעים לראשונה בסוף ימי מלחמת היהודים ברומאים. העיר ציפורי נשארה נאמנה לשלטון הרומי בימי המרד הגדול ונראה כי מכל יהודי הארץ נטו תושביה ביותר לפשרה עם השלטון הרומי. לדברי יוסף בן מתתיהו, יצאו אנשי-העיר "בברכת שלום לקראת המצביא [החדש, אספסיאנוס] והבטיחוהו כי בכל אוות-נפשט יהיו נאמנים בבריתו גם נגד אחיהם"². יוסף בן מתתיהו הציג את אנשי ציפורי של שנת 68 לספירה כאנשים ריאליסטיים אשר ראו את הנולד והעדיפו שלא לצאת למלחמה נגד רומא. בהתייחסו לאנשי ציפורי בעקבות המאורעות הוא משתמש בביטוי 'יושבי שלום' (εἰρηναῖοι φρονεῖντες)³. המטבעות שנשתמרו מתקופה זו פורסמו מכבר. המטבע הראשון, אינו נדיר ביותר, ופורסם עוד על-ידי היל⁴ ונדון בהרחבה על-ידי סייריג⁵.

מטבע 1

פנים : כתובת בתוך מעגל מוקף זר :

LAI / NEPΩNO / KΛAYΔIOY / KAICAO / C

גב : צמד קרני-שפע מצטלבות, ביניהם קדוקאוס. הכתובת :

- 1 למעמדה של ציפורי בתקופה זו ראה: א' ביכלר, מחקרים בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשכ"ח, עמ' 12–27.
- 2 מלחמת היהודים, ג, 30–34 (תרגום שמחוני: ג, ב ד).
- 3 שם, שם.
- 4 G. F. Hill, *B.M.C. Palestine*, London 1914, p. 239, no. 5 and p.c.
- 5 H. Seyrig, "Irenopolis–Neronias–Sepphoris", *Numismatic Chronicle* [NCh : להלן : 5], 1950, pp. 284–289 ולאחר מכן: "Irenopolis–Neronias–Sepphoris — An Additional Note", *NCh*, 1955, pp. 157–159.

ΕΠΙ / ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΥ ΕΙΡΗΝΟΠΟΛΙ ΝΕΡΩΝΙΑ
 СЕРΦΩ

משקלו הממוצע של מטבע זה 18 גרם (אוסף א' גרוסווירד, ירושלים).

המטבע השני נדיר, והוא פורסם לראשונה על-ידי מ' נרקיס⁶.

מטבע 2

פנים: זהה למטבע 1.

גב: במרכז — האותיות הלאטיניות SC, בשטח ומסביב — כתובת:

ΕΠΙ ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΥ ΕΙΡΗΝΟΠΟΛΙ ΝΕΡΩΝΙΑ
 СЕРΦΩΡ

הכתובת המלאה משוחזרת בעזרת קטעי-כתובות מכמה מטבעות מסוג זה, שכן לא נתגלה עדיין מטבע שלם. תרגום הכתובת:

בימי אספסיאנוס. אירנופוליס [עיר השלום] — נירוניאס-ציפורי.

משקל ממוצע 10 גרם (אוסף בנק ישראל, ירושלים). ערכו של המטבע — מחצית ערכו של מטבע 1.

התאריך — שנת 14 — מתייחס לשנות-שלטונו של נירון. השנה היא שנת 68 לספירה והמטבע נטבע, ללא ספק, בציפורי, הקרויה גם "עיר השלום, על שם נירון".

עיר השלום. סייריג מציג לקשור את מתן התואר 'עיר שלום' (אירנופוליס) עם סגירת שערי מקדש יאנוס ברומא בשנת 64 (כאקט של 'שלום רומאי')⁷. ואולם נראית לי יותר הצעתו של נרקיס, הקושר תואר זה עם המאורעות הפוליטיים של שנת 68 לספירה בהם הפגינו תושבי-העיר עמדה מתונה וייתכן כי אף נתנו ביטוי פורמאלי ליחסים אלה עם הרומאים. הצעתו של נרקיס נראית נכונה לא רק בשל ריחוק הזמן מאז סגירת שערי יאנוס וקירובם של המאורעות בארץ-ישראל למועד טביעת המטבע; אלא אף בגין הביטוי 'עיר שלום' — 'חושבי שלום', המצוי בדברי יוסף בן מתתיהו בהתייחסו למעשה אנשי ציפורי ומוטבע על-גבי המטבעות. ביטויים זהים אלה מקרבים את הסברה כי המטבעות נטבעו בהקשר

6 מטבע זה פורסם לראשונה ויוחס לציפורי על-ידי מ' נרקיס, מטבעות היהודים, ירושלים תרצ"ו, עמ' 111. וביתר פירוט במאמר: "אנשי צפורי ואספסיאנוס", ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, יז (תשי"ג), עמ' 108—120. איני מקבל את קריאתו של נרקיס ומעדיף את זו של סייריג. בייחוד תמוה תאריך נוסף ('שנת 11') המופיע על-גבי המטבעות לפי קריאתו של נרקיס. בין המטבעות שבדקתי לא מצאתי אף רמז לאפשרות מעין זו.

7 Seyrig, *NCh*, 1950, p. 289

לעמדתם המתונה של אנשי־העיר. סברה זו נתמכת אף בפרטים האחרים שעל־גבי המטבעות כפי שאנו מציגים אותם בסמוך.

א ס פ ס י א נ ו ס . התופעה המעניינת השנייה הראויה לתשומת לב מיוחדת במטבעות אלה היא אזכורו של אספסיאנוס. שמו נזכר גם במטבעות קיסריה שנטבעו באותה שנה⁸. בשנת 68 לספירה היה אספסיאנוס מפקד הצבא הרומי בארץ־ישראל, ולרשותו עמד כנראה כוח צבאי גדול מהרגיל⁹. סיריג מצביע על התופעה ששמו של מפקד הצבא הרומי לעולם אינו נזכר על־גבי מטבעות הפרובינקיה אלא על־גבי מטבעות עירוניים (מוניקיפאליים) בלבד¹⁰. יש כאן אפוא מעין יוזמה פרטית של הרשויות העירוניות שטבעו את המטבע ללא פקודה מגבוה. אפשר שיוזמה זו של הערים קיסריה וציפורי בשנת 68 לספירה, שמטרתה לכבד את שמו של אספסיאנוס בהזכרתו על־גבי מטבעותיהן (לצד שמו של הקיסר הרומי דאן, נירון) מצטרפת לדברי יוסף בן מתתיהו בעניין ה'חזיון' של הכתרת אספסיאנוס לקיסר רומא¹¹; ואולי הזכרתו של אספסיאנוס במטבעות ציפורי בשנת 68 לספירה מסייעת לטענה שתושבי ארץ־ישראל ראו בו כוח עולה שצפוי לו עתיד חשוב¹².

נ י ר ו נ י א ס . נוהל שגור באותה עת היה לצרף את שמות הקיסרים השונים לשמות הערים אשר הרשות טובעת המטבעות חפצה ביקרם — יקרם של הערים ושל הקיסרים כאחד. לדוגמה: העיר פניאס נקראה לכבוד הקיסר נירון גם נירוניאס על־ידי אגריפס השני כנראה כבר בשנת 61 לספירה¹³. ברוב המקרים משתמר שם הקיסר לאורך ימים ומשתלב בשם העיר גם לאחר מותו¹⁴. ואולם במקרה של העיר ציפורי (כמו גם בעיר פניאס) השם נירוניאס נעלם מיד לאחר מותו של נירון, ללא ספק בעקבות מחיית שמו של נירון הקיסר על־ידי הקיסר החדש והעם הרומי (Damnatio Memoriae).

8 L. Kadman, "The Coins of Caesarea Maritima", *CNP* (1957), nos. 18, 19

9 לדעת סיריג נחשב אספסיאנוס כבר אז כמושל עליון בארץ־ישראל.

10 Seyrig, *NCh*, 1955, p. 158

11 יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים, ג, 400—401 (תרגום שמחוני). חזיון של הכתרת אספסיאנוס לקיסר עוד בחי נירון נמצא גם אצל טקיטוס (ראה: Tacitus, *Hist.*, I, 10; V, 13) ואצל סבטוניוס (ראה: סבטוניוס, חיי שנים־עשר הקיסרים, אספסיאנוס, 4). אפשר שבמזרח, ובייחוד בארץ־ישראל, ייחסו כבר בשנים 67—68 לספירה חשיבות רבה למעמדו של אספסיאנוס, מעבר לדרגתו כמצביא עליון של הצבא, וניבאו לו גדולות, אם בשל אישיותו והשפעתו ואם בגלל אופיו המפוקפק של נירון.

12 וראה לעניין זה אף את שיחת ריב"ז עם אספסיאנוס בבבלי, גיטין נו ע"א—ע"ב.

13 [להלן: משורר] Y. Meshorer, *Jewish Coins of the Second Temple Period*, Tel Aviv 1967, pp. 83—87.

14 כגון העיר גיאפוליס (שכם), שנקראה 'פלאביה' על־שם משפחת הקיסר אספסיאנוס, גם במאות השנייה והשלישית לספירה.

הסמלים. אין ספק שלפנינו מטבעות שנטבעו על-ידי רשות עירונית יהודית, ועל כן אין בהם זכר לצלם הקיסר או לסמלים פגאניים שעשויים היו לעורר התנגדות בקרב אוכלוסיית העיר היהודית.

הצירוף של צמד קרני-שפע וקדוקאוס ביניהן כבר הופיע כסמל במטבעות הורדוס המלך ובנו ארכילאוס¹⁵, נציבי רומא ביהודה¹⁶ וכן במטבעות אגריפס השני שנטבעו בפניאס¹⁷. מעניין במיוחד הצירוף SC במטבע 2, בהיות צירוף זה אופייני למטבעות הברונזה של רומא שנטבעו לפי החלטת הסינט — Senatus Consulto. ייתכן שבהכללתן של אותיות אלה במטבע יהודי של ציפורי לאחר ההשלמה והכניעה לרומים בימי המלחמה מובע מעין רצון להודות עם העם הרומאי¹⁸.

ב. ציפורי שלאחר חורבן בית-המקדש השני

בימי טריאנוס, בשנים 98—117 לספירה, הטביעו בציפורי מטבעות בשמו של הקיסר. המטבעות הוטבעו על-ידי הרשות המקומית שהיתה אף בתקופה זו ללא ספק יהודית — הדבר התבטא אף על-גבי מטבעות. ניתן לכנות את מטבעות ציפורי מתקופה זו בשם 'יהודים-רומיים', שכן צדם האחד מוקדש לקיסר רומי, טריאנוס, ואילו בצד השני של המטבעות מופיעים סמלים יהודיים. זוהי סדרה בת ארבעה עריכים שונים, כולם כתובת (יוונית) וזהו, ΣΕΠΦΩΡΗΝΩΝ, כלומר: של אנשי ציפורי¹⁹.

מטבע 3

המטבע הגדול ביותר.

עליו נראה זר עלים, והכתובת נמצאת בתוך הזר.

מטבע 4

המטבע השני בגודלו.

עליו נראה עץ-תמר, ומתחתיו — הכתובת.

15 משורר, 53, 56.

16 שם, 222.

17 שם, 99. צמד קרני-השפע ללא קדוקאוס היה סמל פופולארי עוד יותר. ראה את מטבעות שליטי בית-חשמונאי: משורר, שם, 12—16, 18—20, 22—35.

18 אין להשוות את התופעה הזאת במטבעות ציפורי לדוגמאות של מטבעות אנטיוכיה או חתרא ה'פרובינקיאליים'. כאמור, מטבעות ציפורי הם בעלי אופי שונה. הם מטבעות מוניקיפאליים כמעט יהודיים, ללא צלם הקיסר עליהם. ועל כן יש בהופעת האותיות האלה משמעות בולטת של הזדהות עם העם הרומאי. אגריפס השני, המלך היהודי שיזם פעילות זאת, טבע מאוחר יותר מטבעות נוספים, הפעם בשמו, שוב עם האותיות SC, באותה משמעות. ראה: משורר, 142.

19 היל (לעיל, הערה 4), עמ' 3—1, לוח 1.

מטבע 5

המטבע השלישי בגודלו.

עליו נראה קדוקאוס²⁰.

מטבע 6

המטבע הקטן ביותר.

עליו נראות שתי שיבולי-חיטה.

מטבעות אלה מתייחדים בסמלים הנייטראליים שעליהם, לעומת שאר מטבעות ארץ-ישראל המשופעים בסמלים פאגאניים באותה תקופה²¹. בכמה ערים בארץ-ישראל היו מרכזים יהודיים גדולים וחשובים באותה עת, כגון קיסריה וטבריה; ואף-על-פי-כן מופיעים על מטבעותיהן סמלים אליילים, ואילו בציפורי המטבעות הם 'יהודיים'. אף הכתובת שעל-פני המטבעות יוצאת דופן. סביב לראשו של טריאנוס מופיעה הכתובת TPAIANOC AYTOKPATΩP EΔΩKEN — 'הקיסר טריאנוס נתן'. הצירוף EΔΩKEN 'נתן', הוא בלעדי למטבעות ציפורי: אין אנו מוצאים דוגמתו אף במטבעה אחת של העולם העתיק²². מקובל הוא שסביב דמותו של הקיסר מופיעים תאריז, אך ללא כל מלת ביאור. לתוספת חריגה זו במטבעות ציפורי משמעות מיוחדת במינה. נראה שהזכות הבלעדית לטבוע 'מטבעות יהודיים' מרומזת בביטוי 'נתן' (EΔΩKEN) — זכות מפורשת שניתנה על-ידי הרומאים, ועל כך מודים שלטונות העיר לטריאנוס קיסר. התופעה כולה — הסמלים וה'מתן' — מלמדת על יחסים מיוחדים ששררו בין המועצה (הבולה) של ציפורי לשלטונות, יחסים שאפשרו לאנשי-העיר לטבוע, באישור הקיסר, מטבעות יהודיים של ממש²³.

בסוף ימי-שלטונו של טריאנוס פרץ מרד יהודי גדול — 'פולמוס קיטוס' — שהקיף כמעט

20 סמל הקדוקאוס מופיע במטבעותיהם של המלך הורדוס ובנו הורדוס ארכילאוס, וכן במטבעות נציבי רומי ביהודה ובמטבעות אגריפס השני. ראה: משורר, 39, 53, 56, 99, 143.

21 מטבעותיהן של ערי ארץ-ישראל מצטיינים בכך שהם מתארים בדרך-כלל את הרקע הפולחני-הפגאני שלהן, על-פי רוב אלים ומקדשיהם. מבין כל שפע הערים שטבעו מטבעות, רק במטבעות נאפוליס (שכם) מימי דומיטיוס אפשר למצוא תופעה דומה לזו של מטבעות ציפורי, דהיינו מבחר דומה לזה של סמלים יהודיים: זר-עלים, עץ-תמר, קרני-שפע, אשכול-ענבים ושיבולים, ככל הנראה בהשפעת הקהילה השומרונית במקום. ראה: היל (לעיל, הערה 4), לוח V, 8—12.

22 ראה: היל, שם, עמ' xii, הערה 1. היל מזכיר את הביטוי ΔΩPEA ('מתנה'), המופיע על כמה מטבעות רומים פרובינקיאלים, ואולם, אין אנו מוצאים בדוגמה זו קשר אמין לענייננו.

23 ג' אלון, "האסטרטגים בערי ארץ-ישראל בתקופה הרומית", תרביץ, יד (תש"ג), עמ' 145—155.

את כל הקהילות היהודיות בעולם העתיק, מרי נגד מלכות רומי. מרד זה דוכא רק בראשית תקופת-שלטונו של הדריאנוס. אין לנו ידיעות באשר למקומה של ציפורי במרד ואם נטלו אנשיה חלק בו. ואולם במפתיע לגמרי נפסקת טביעת המטבעות בציפורי בימיו של הדריאנוס. לא כן הדבר בעיר הסמוכה טבריה או בקיסריה הרחוקה יותר. בערים אלה נטבע בתקופה זו שפע של מטבעות בשמו של הדריאנוס²⁴. ניתן אולי לקשור את הפסקת הטביעה בציפורי בכעסו של הקיסר על היהודים בעקבות המרד הזה. שהרי בניגוד לערים אחרות שהיו מיושבות על-ידי יהודים ונוכרים באותה תקופה, ציפורי היתה עיר יהודית, ולכן אפשר היה לראות בה מרכז יהודי (שאוילי אף יום כמה מפעולות המרד)²⁵. אפשר שסבר מאן-דהוא ברומי כי בהענישו את העיר היהודית המובהקת, הוא מעניש את היהודים ככלל. אמנם יש הסוברים שמטבעות לא נטבעו בזמנו של הדריאנוס בציפורי בגלל מרד בר-כוכבא (132–135 לספירה); ואולם, בין דיכוי המרד בימי טריאנוס (117 לספירה) ומרד בר-כוכבא עברו כחמש-עשרה שנים שבהן בלט היעדרם של מטבעות ציפורי, דווקא לאחר טביעה עשירה במיוחד בימי טריאנוס. נראה אפוא לקשור את הפסקת הטביעה בציפורי בתוצאות פולמוס קיטוס, ומכאן עדות נוספת למעמדה המיוחד של ציפורי היהודית באותה תקופה.

הטביעה בציפורי נתחדשה רק בימי אנטונינוס פיוס ובמתכונת שונה לחלוטין: שם העיר שונה והפך לדיוקיסריה²⁶ ומטבעות העיר איבדו את צביונם היהודי — הסמלים מתארים פולחן אלילי בלבד. כך, למשל:

מטבע 7

פנים: ראש אנטונינוס פיוס לימין. מסביב כתובת יוונית.

גב: הרה, אשת זיאוס, ניצבת כשהיא מביטה שמאלה ומחזיקה בידה קערת-נסך.

נטבע בימי אנטונינוס פיוס.

לאחר ימי אנטונינוס פיוס נפסקה לחלוטין טביעת המטבעות בעיר. לא נדע את סיבת ההפסקה²⁷. הטביעה חודשה רק בימיה של יוליה דומנה אמו של קרקאלא²⁸. אולם נראה

24 ראה: היל, (לעיל, הערה 4), עמ' 8–9, 10–21.

25 על ארבעת ראשי בית-הדין הגדול בציפורי נאמר שישבו חרש'. ראה: תוספתא כלים בבא בתרא ב ב (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 591), שם מרומז על האפשרות שהיה להם קשר למרד היהודים בימי טריאנוס, ואם כך — ציפורי עצמה מעורבת בו.

26 שמה המלא של העיר, כפי שהוא מופיע במטבעות: "דיוקיסריה הקדושה ועיר מקלט אוטו-נומית".

27 אפשר שתושבי-המקום העדיפו היעדר מטבעות עירוניים על-פני מטבעות פגאניים, או אולי בגין מדיניות שאינה קשורה בתושבי-המקום.

28 Y. Meshorer, "Hoard of Coins from Migdal", *Atiqot*, XI (1976), p. 70, nos. 143, 144

שמטבעות אלה נטבעו בדיוקסריה בימיו של קרקאלא בנה ולא קודם-לכן; שכן אילו נטבעו בימי בעלה ספטימיוס סברוס תהיה תמוהה עובדת היעדרם של מטבעות ספטימיוס סברוס בדיוקסריה. על תקופת קרקאלא בציפורי אנו דנים בסמוך. שעתה הגדולה של ציפורי כמרכז היהודי החשוב בארץ-ישראל כמקום-מושב הסנהדרין, הגיעה בתקופת השיא של יהודה הנשיא, כנראה לא לפני שנת 200 לספירה.²⁹

ג. ציפורי ורומא בימי רבי יהודה הנשיא

בהיות החומר הספרותי המתייחס לתקופת רבי משופע ביחס, נדון חומר זה במחקרים רבים.³⁰ הנסיון שלהלן מתייחד בהצגת משמעותן של מספר אגדות על רקע מימצא נומיסמאטי שעד כה לא עמדו על טיבו ומשמעויותיו הרחבות. נדון אפוא במספר אגדות הקשורות ביחסיו המיוחדים של רבי יהודה הנשיא עם הקיסר הרומי בן-זמנו המכונה במקורות אלו אנטונינוס.

טרם נעסוק באגדות נעיר שזיהוי המדויק של אותו קיסר רומי, בן-זמנו של רבי יהודה הנשיא, לא היה ברור בדורות האחרונים והועלו הצעות מהצעות שונות לפתור תעלומה זו.³¹ כיום התקבלה על דעת רוב החוקרים ההנחה שידידו של רבי יהודה הנשיא היה

29 תולדות גדודי הסנהדרין מובאות בכמה מקומות בתלמוד, כגון: "גלתה סנהדרין מגמרא מלשכת הגזית לחנות ומחנות לירושלים ומירושלים ליבנה ומיבנה לאושא ומאושא לשפרעם ומשפרעם לבית שערם ומבית שערם לציפורי ומציפורי לטבריה". ראה: בבלי, ראש השנה לא ע"א—ע"ב.

30 S. Krauss, *Antoninus und Rabbi*, Frankfurt a.M. 1910 [להלן: קראוס]; L. Wallach, "The Colloquy of Marcus Aurelius with the Patriarch Judah I", *JQR*, XXXI (1941), pp. 259–286 [להלן: ואלאך]; A. Guttman, "The Patriarch Judah I — His Birth and His Death", *HUCA*, XXV (1954), pp. 239–261 [להלן: גוטמן]; "לבעיית הכרונולוגיה של הנשיאים במאה השנייה והשלישית", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשט"ו, עמ' 55–57 [להלן: ספראי]. על רבי יהודה הנשיא ומעמדו המיוחד ראה: אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ב, תל-אביב תשט"ז, עמ' 124–148 [להלן: אלון]. וכן לאחרונה: א' קליימן, 'דור-מתכיות בימיו של רבי (עיונים במשנת "הזהב קונה את הכסף")', ציון, לח (תשל"ג), עמ' 48–61.

31 תחילה, עוד לפני שנחקר לפרטיו הרקע הכרונולוגי המדויק של רבי יהודה הנשיא, סבר קראוס שאנטונינוס זה הוא אנטונינוס פיוס (138–161 לספירה). ואלאך הציע כי המדובר במרקוס אורליוס על סמך דמיון כביכול בין הפילוסופיה של מרקוס אורליוס וכמה מהנושאים הקשורים בשאלות הפילוסופיות אותן שאל כביכול אותו קיסר (אנטונינוס) מאת רבי יהודה. השם אנטונינוס היה משותף למספר רב של קיסרים רומיים, ועל כן קשה מאוד להכריע בשאלה זו, אלא אם בודקים את כל העובדות הכרונולוגיות הקשורות בחייו של רבי. לפי סברה שרווחה השם אנטונינוס היה כה פופולארי עד שיוחס בטעות גם לקיסרים שלא נקראו בשם זה. בסברה זו ניתלו מי שסברו שאנטונינוס, ידידו של רבי, לא היה אלא ספטימיוס סברוס. במחקרו של גוטמן ניתנה לראשונה סקירה נרחבת של הרקע ההיסטורי-הכרונולוגי לפעולות רבי יהודה בנסותו להוכיח שרבי יהודה הגיע לשיא-גדולתו בימיו של קרקאלא ואף מת באותה שנה בה מת קרקאלא (217 לספירה). דעתו של גוטמן מקובלת כיום על רוב החוקרים, ואולם אליה יש להוסיף את התיקונים הכרונולוגיים החשובים של ספראי, בייחוד באשר לשנותיו האחרונות

הקיסר הרומי קרקאלא (211–217), ששלט בתקופת שיא נשיאותו של רבי. קרקאלא היה הקיסר הרומי שרחש כבוד מיוחד לחצרו של רבי יהודה הנשיא. ניתן לחלק את האגדות המתארות את היחסים שבין המנהיג היהודי היושב בציפורי והקיסר הרומי לשתי קבוצות: האחת, אגדות וסיפורים המדגישים את חכמתו היתירה של רבי יהודה בשעה שענה לשאלותיו של הקיסר הרומי אנטונינוס, באגדות אלה נוצרת סיטואציה בה פונה הקיסר הרומי לרבי יהודה בשאלות שונות ומקווה לתשובותיו. פנייה זו באה מתוך הערצה גדולה לחכמתו של רבי:

אמר לו [אנטונינוס לרבי]: גדולים [של רומא] מצערים אותי. הכניסו [רבי] לגינה. בכל יום היה עוקר לפניו [קלה אחד של] צנון מן הערוגה. אמר [אנטונינוס]: משמע שכך אמר לי: הרגם אחד אחד ולא תתגרה בהם בכולם.³²

קבוצת האגדות השנייה באה לבטא את גדולתו של רבי מבחינה חברתית ופוליטית, לא רק כמנהיג האומה היהודית בארץ-ישראל אלא כמי שנצטרפו בו כל המעלות של שליט: חכמה, עושר, כבוד ומעמד. לפי אגדות אלה היה רם ונכבד עד כי אפילו קיסר רומא נהג עמו ביראה ובדרך-ארץ, ולפי רוח הגזומה של האגדות אף התבטל בפניו. במסכת עבודה זרה אנו קוראים את הסיפור הבא:

בכל יום היה [אנטונינוס] משמש לפני רבי, מאכילו ומשקהו, וכשהיה רוצה רבי לעלות על מיטתו, היה [אנטונינוס] גוחן לפני המיטה ואומר לו: עלה עלי למיטתך. אמר [לו רבי]: לאו דרך-ארץ היא לזלזל במלכות כל כך. אמר [לו אנטונינוס]: מי ישימני מצע תחתך לעולם-הבא! אמר לו [אנטונינוס]: יש לי חלק לעולם-הבא? אמר לו [רבי]: הן. אמר לו [אנטונינוס]: והלא נאמר: "ולא יהיה שריד לבית עשו"? [השיב לו רבי:] בעושה מעשה עשיו [מדובר]³³.

אגדות אלה הן דוגמה לשאיפתם של בני הדורות שבאו אחרי ימי רבי לפאר ולרומם את תקופתו ולהפכה למעין ימי-שיא. הציטטות שהבאנו וכן הדוגמאות האחרות מן המקורות

של רבי יהודה. ספראי מראה שאין לקבל את סברתו של גוטמן כי רבי נפטר בשנת 217, אלא יש לאחר את שנת-פטירתו לפחות לשנת 222 לספירה, השנה בה ביטל הקיסר אלכסנדר סברוס את מס הכלילא. קליימן הגיע למסקנה כרונולוגית דומה בזכות פירוש משכנע על סוגיית 'הזהב קונה את הכסף'. במאמרו מראה קליימן שרבי יהודה הנשיא היה עד לשינוי המוניטארי הגדול שחל בימיו של קרקאלא, בשנת 215 לספירה. (קליימן, עמ' 60).

32 "אמר ליה מצערין לי חשובי [רומאי] מעייל ליה לגינא כל יומא עקר ליה פוגלא ממשרא קמיה אמר שמע מינה הכי קאמר לי את קטול חד חד מינייהו ולא תתגרה בהו בכולהו". בבלי, עבודה זרה י ע"א.

33 "כל יומא משמש לרבי מאכיל ליה משקיה ליה כי הוה בעי רבי למיסק לפוריא הוה גחין קמיה פוריה א"ל סק עילואי לפוריין אמר לאו אורח ארעא לזלזולי במלכותא כולי האי אמר מי ישימני מצע תחתך לעולם הבא אמר ליה אתינא לעלמא דאתי אמר ליה אין אמר ליה והכתיב לא יהיה שריד לבית עשו בעושה מעשה עשו". שם, שם, ע"ב.

העוסקות ביחסים בין רבי יהודה לאנטונינוס שימשו בסיס להערכת החוקרים את טיבו של בית רבי יהודה הנשיא; ואכן מתוך המקורות עולה תמונה אידיאלית באשר לגדולתו של רבי. אולם החוקרים לא העזו להסיק מסקנה באשר לאפשרות שהיו קשרים פורמאליים יותר בין רומא לעיר ציפורי, ששימשה מרכז האוטונומיה היהודית באותה תקופה. בנקודה זו יש לדעתנו חידוש העולה מן המימצא הגומיסמאטי.

כבר במאה ה"ט היה ידוע לחוקרי מטבעות ארץ-ישראל מטבע שנטבע בדיוקיסריה (ציפורי) בימיו של קרקאלא, אולם חרף קריאתו הנכונה לא עמדו על המשמעות המיוחדת של הכתובת.³⁴ מאז נתגלו מטבעות נוספים, בהם נדון להלן.

הכתובת המעניינת אותנו היא, כמובן, זו שעל המטבע מאחור. את הכתובות המופיעות בגירסאות השונות השלמנו תוך עיון בכל מטבע.

מטבע 8

מדליון ברונזה, 35 מ"מ, 25.65 גרם.

פנים: ראש קרקאלא לימין, מעוטר זר-דפנה, עוטה גלימה. מסביב כתובת יוונית:

ΑΥΤ ΚΑΙ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC CEB

גב: זר, ובתוכו כתובת בת חמש שורות:

ΔΙΟΚΑΙCΑΡ

ΙΕΡΑC ΑΥΤ

ΠΙC ΦΙΛ CΥΜ

ΜΑΧ ΡΩ

ΜΑΙ

השלמת הכתובת:

ΔΙΟΚΑΙCΑΡΙΑC ΙΕΡΑC ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ ΠΙCΤΗC

ΦΙΛΙΑ CΥΜΜΑΧΙΑ ΡΩΜΑΙΩΝ

דיוקיסריה הקדושה האוטונומית, הנאמנה, ברית אחווה ועזרה הדדית עם הרומאים.

ראה: א' קינדלר, שנתון מוזיאון הארץ, יא (1969), לוח 9.

34 היל (לעיל, הערה 4), עמ' 110, הערה 4. היל מפרט את אפשרויות הקריאה השונות של הכתובות במטבעות בהן נדון להלן; ואולם הוא לא ניסה כלל לעמוד על משמעותן ורקען ההיסטורי. באותו עמוד (בהערה 4), מביא היל דוגמאות של כמה מטבעות ערים אחרות (באסיה הקטנה), בהם מופיעים חלק מן הצירופים במטבעות דיוקיסריה.

מטבע 9

מטבע ברונזה גדול, 32 מ"מ, 17.71 גרם.

פנים: ראש קרקאלא לימין, כמו במטבע 8. הכתובת:

ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡΑΣ ΑΝΤΩΝΙΝΩΝ

גב: זר, ובתוכו כתובת בת חמש שורות:

ΔΙΟΚΙ

ΕΡΑ ΚΥΛ

ΑΥΤ Π ΚΣ

ΙΕΡ ΒΣΚ

ΔΡΩ

השלמת הכתובת:

ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΙΑΣ ΙΕΡΑΣ ΑΚΥΛΟΥ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ

ΠΙΣΤΗΣ ΦΙΛΙΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΙΕΡΑΣ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΙ

ΔΗΜΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ

בכתובת זו יש כנראה שיבוש. האות Φ בשורה השלישית התחלפה לטובעים באות Κ. צריך להיות Φ ולא Κ, כפי שעולה מהשוואה

לשאר המטבעות. לאחר ההשלמה יהיה תרגום הכתובת כך:

דיוקיסריה הקדושה ועיר מקלט אוטונומית, נאמנה, ברית אחווה ועזרה

הדדית בין המועצה הקדושה ובין הפינט של העם הרומאי.

ראה: M. Rosenberger, *City Coins of Palestine*, III, Jeru-

saalem 1977, p. 62, no. 10 (אוסף רוזנברגר, מוזיאון ישראל,

ירושלים).

מטבע 10

מטבע ברונזה בינוני, 22 מ"מ, 8.50 גרם.

פנים: ראש קרקאלא לימין, כמו במטבעות 8 ו-9. הכתובת:

ΑΥΤΚ

גב: זר, ובתוכו כתובת בת חמש שורות:

ΔΙΟΚΙ

ΕΡΑΚΥΛ

ΑΥΤ ΠΦΣ

ΙΕΡ ΒΟΥ

ΔΡ

השלמת הכתובת :

ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΙΑΣ ΙΕΡΑΣ ΑΥΛΟΥ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ
ΠΙΣΤΗΣ ΦΙΛΙΑ CYMMAXIA ΙΕΡΑΣ ΒΟΥΛΗΣ
CΥΓΚΛΗΤΟΝ ΔΗΜΟΥ ΡΩΜΑΙΩΝ

כתובת זו זהה כמעט לקודמתה, אלא שבשורה השלישית שלה מופיע הצירוף ΦC בבירור (ולא הצירוף המזור KC, כמו במטבע 9).
(אוסף א' ורשני, חיפה, נמצא בקיסריה).

מטבע 11

מטבע ברונזה בינוני, 27 מ"מ, 11.70 גרם.

פנים : ראש אלגבאלוס לימין, מעוטר ורדפנה, עוטה גלימה. הכתובת :

ΑΥΤ Μ ΑΝΤ

גב : זר, ובתוכו כתובת בת חמש שורות :

ΔΙΟΚΙ

ΕΡΑΚΥΑ

ΑΥΤ ΠΦC

ΙΕΡ ΒC ΚΑ

ΔΡΩ

כתובת זו דומה לשתי קודמותיה, אלא שכאן נוסף הצירוף KA[I] (בשורה 4), שאינו משנה את תוכנה.

ראה : M. Rosenberger, *op. cit.*, p. 62, no. 14 (אוסף רוזנברגר, מוזיאון ישראל, ירושלים).

מסתבר אפוא שלפנינו מטבעות שנטבעו כדי לציין מאורע היסטורי של ממש — 'ברית של אחווה וידידות' (ΦΙΛΙΑ ΚΑΙ CYMMAXIA) בין המועצה הקדושה של דיוקיסריה-ציפורי, העיר האוטונומית, הנאמנה, לבין הסינט והעם הרומאי. כתובת מעין זו לא נמצאה בשום מקרה אחר על-גבי מטבעות עתיקים. אמנם מצויות עוד כמה ערים שעל מטבעותיהן מונצחת ברית בינו ובין הרומאים³⁵. אולם, התארים בהן נתכבדה דיוקיסריה-ציפורי בהודמנות זו הם יחידים במינם.

דוגמה קדומה יותר בעניין דומה הוא מטבע מימי אגריפס הראשון. על-גבי המטבע מופיעה הכתובת :

ΟΡΚΙΑ ΒΑΣ[ΙΛΕΩΣ] ΜΕ[ΓΑΛΟΥ] ΑΓΡΙΠΠΑ ΠΡ[ΟΣ]
ΣΕΒ[ΑΣΤΟΝ] ΚΑΙΣ[ΑΡ ΚΑΙ] ΔΗΜΟ[Ν] ΡΩΜ[ΑΙΩΝ]
ΦΙΛ[ΙΑ] ΣΥΜΜΑΧ[ΙΑ] ΑΥΤΟΥ

נדר בשבועה ברית ידידות ואחוזה בין המלך הגדול אגריפס לאוגוסטוס [קלאודיוס]
קיפרי והעם הרומאי.³⁶

ברית זו היא כנראה הברית שחתם אגריפס עם קלאודיוס ברומא אודותה מספר יוסף בן מתתיהו.³⁷

במטבעות 10 ו-11 נוסף הבטוי ΙΕΡΑΚ ΒΟΥΛΗΚ , 'המועצה הקדושה'. באותה תקופה היתה המועצה העירונית בציפורי אחת המועצות היהודיות הבודדות בארץ-ישראל, אם לא היחידה. חברי מועצה זו ה'בולוטים' נזכרים בתלמוד הירושלמי כמה פעמים.³⁸ סביר להניח כי ברית האחוזה הנזכרת במטבעות נכרתה בין הגופים הרשמיים שייצגו את שני העמים — הסינט שברומא והמועצה העירונית של ציפורי. כל ערכה של מועצה עירונית זו היה בהיותה מועצת העיר המובהקת ביהדותה אז — מקום מושב הסנהדרין ומרכז לימוד התורה. בנוסף לאלה היתה ציפורי בתקופת הנהגתו של רבי יהודה הנשיא גם המרכז הכלכלי החשוב ביותר של העולם היהודי.³⁹

סביר אפוא להניח כי אגדות המתארות את היחסים ההדוקים והמיוחדים ששררו בין קרקאלא (אנטונינוס) ורבי יהודה הנשיא צמחו על רקע ברית שנכרתה באורת רשמי וחגיגי בין רומא ודיוקיסריה-ציפורי. המונח המופיע במטבעות: 'דיוקיסריה האוטונומית, הנאמנה' הוא בבחינת הצהרה מטעם השלטון הרומי על מתן זכויות לעם היהודי היושב בציפורי — למרכז הרוחני של עם-ישראל באותה תקופה. המשך התפתחות הדברים עד לצמיחת האגדות הוא אפוא כדלהלן: רבי זכה להערכת הקיסר אשר התבטאה בכריתת ברית אחווה בין רומא וציפורי (משמע חצרו של רבי יהודה). עובדה זו שימשה מקור לא-אכזב לגאווה לאומית וגאווה זו שימשה רקע לסיפורים ואגדות שהעלו על נס את ראשית המאה השלישית לספירה כתקופת-זהר בתולדות עם-ישראל. באגדות משתקפת מערכת-יחסים בין 'רומא' או הסינט הרומאי והמרכז היהודי שבציפורי, באספקלריית יחסי האישים.⁴⁰

36 י' משורר, מטבעות היהודים, מס' 93. ראה דיון ממצה במטבע זה: א' קינדלר, "מטבע של המלך אגריפס לזכר בריתו עם רומא", שנתון מוזיאון הארץ, יא (1969), עמ' 10—17; וכן: י' משורר, עלון החברה הנומיסמטית לישראל, ה (1976), עמ' 67—68.

37 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, 275—276.

38 ירושלמי, פאה א, טז ע"א. וראה: אלון (לעיל, הערה 23). אפשר גם ש'המועצה הקדושה' היא הסנהדרין.

39 ראה: ביכלר (לעיל, הערה 1), עמ' 23, הערה 47.

40 הירונימוס כתב ש"סברוס ואנטונינוס בנו חיבבו את היהודים עד למאוד". כן אפשר שיש קשר בין היחס ליהודים ועליית מעמדם של כל תושבי המזרח והשוואתו לזה של אזרחי רומא,

מטבע 11

מטבע 8

מטבע 10

מטבע 9

מטבע 9

מטבע 8

הקשרים בין רומא לציפורי מתבהרים על רקע מגמת השלטון בתקופה זו. תופעה של קירוב אלמנטים מזרחיים באימפריום הרומאי החלה מסתמנת עוד בתקופתו של ספטימיאנוס סברוס. מוצאו של קיסר זה (193–211 לספירה) – אביו של קרקאלא – מאפריקה הפיניקית, שפתו, תרבותו והעובדה שנשא לאשה את יוליה דומנה – בת למשפחה מיוחסת בסוריה – תברו יחדיו להעדפתו את המזרח על פני חלקים אחרים באימפריום. בתקופה זו חלה התפתחות עצומה בפרובינקיות המזרחיות: שגשוג כלכלי, סלילת כבישים באורך של אלפי מילים וייסוד ערים חדשות. אף בארץ-ישראל הוכרו באותה עת כמה יישובים כערים ונקראו על-שמו של הקיסר: לוד, שנקראה *Lucia Septimia Severa Eleutheropolis*; בית גוברין, שנקראה *Diospolis*; בית גוברין, שנקראה *Lucia Septimia Severa Eleutheropolis* ⁴¹. קיסר זה אף חידש את טביעת סלעי הכסף הרומיים הפרובינקיאליים (טטראדרכמות), לאחר הפסקה של למעלה משמונים שנה, בשלוש מטבעות: שתי המטבעות המסורתיות באנטיוכיה ובצור ועליהן הוסיף את לאודיקאה. בימיו של קרקאלא בנו התגברה פעילות זו ומספר הערים שהשתתפו בהנפקתם של סלעים פרובינקיאליים היה לא פחות מעשרים ושמונה. נמנה כאן רק את אלה שבארץ-ישראל: עזה, אשקלון, קיסריה, עכו, גדר, שכם ואיליה-קפיטו-לינה ⁴². בתקופת שלטונו של קרקאלא המשיכו הפרובינקיות המזרחיות להתפתח ואפשר אם כן כי היחסים המיוחדים רומי-ישראל, שבאו לידי ביטוי באגדות ועל-גבי המטבעות, צמחו על רקע פעילות הטיפוח האינטנסיבית של הפרובינקיות המזרחיות בימי ספטימיאנוס סברוס וקרקאלא.

סיכום

הדיון במטבעות ציפורי מבליט את חשיבות חקר המטבעות ותרומתו ללמוד ההיסטוריה. הצגנו את האפשרות כי מטבעות שנטבעו בציפורי בשנת 68 לספירה משקפים את ההוויות

לאחר הצהרת הזכויות של שנת 212 לספירה (*Constitutio Antoniniana*) על-ידי קרקאלא. (הירונימוס בפירושו לדניאל יא, כז). אין לבוא בטענות כלפי ההיסטוריונים הרומיים של אותה תקופה על שלא ראו לנכון להזכיר ברית זו בין ציפורי ורומא וספק אם ידעו עליה. ידיעה מעין זו עשויה היתה להופיע בספר היסטוריה כתוב בידי היסטוריון יהודי בארץ-ישראל, מעין יוסף בן מתתיהו של המאה השלישית לספירה, אשר לא היה קיים, לדאבוננו. בכל זאת מצוי ביטוי אחד במקורות המרמזו אולי בדרכו שלו על הברית הזו. בתלמוד בבלי, עבודה זרה י ע"ב, לאחר לקט של אגדות של רבי יהודה ואנטונינוס, אנו קוראים: "כי שכיב אנטונינוס אמר רבי נתפרדה חבילה" (משמט אנטונינוס אמר רבי: נתפרדה חבילה). אולי ניתן לראות במלה 'חבילה' מעין מונח המרמז על ההסכם בו אנו דנים ואשר לאחר מות הקיסר הרומי ספק היה אם יימשך תוקפו. לפי מטבע 11 שהוא מימי אלגבאלוס, המשיך להיות הסכם זה בתוקפו בימי אלגבאלוס (217–222 לספירה).

41 באותה עת ממש, נעשית שומרון קולוניה; ראה: היל (לעיל, הערה 4), עמ' 43, 44.

42 A. R. Bellinger, "The Syrian Tetradrachms of Caracalla and Macrinus", *Numismatic Studies*, III (1940), pp. 90–103.

ההיסטוריות ואולי אף המשפטיות שנקמו בעקבות עמדתם של אנשי־העיר באותה תקופה. יהדותה המובהקת של העיר ציפורי בימי טריאנוס קיסר מוצאת את ביטויה על־גבי מטבעותיה. זאת למדנו מהשוואתם למטבעות ה'אלילים' של שאר מטבעות ארץ־ישראל של הימים ההם. תקופת־הזוהר בימי רבי יהודה הנשיא מוארת בעזרת מטבעות ציפורי מימי קרקאלא, בן־זמנו של רבי. אלו מלמדים כי אין מקום לספקנות שקיננה בלב חוקרי תולדות ישראל באשר לגרעין ההיסטורי של הסיפורים על היחסים הידידותיים בין רבי יהודה והקיסר הרומי. הכתובות שעל־גבי המטבעות מעידות על ברית שנכרתה בין אנשי ציפורי והעם הרומאי, ומשלימות את שהחסירו המקורות ההיסטוריים, החיצוניים והפנימיים כאחד.